

Petőfi Sándor János szemiotikai textológiája és a művészetelmélet

A szemiotikai textológia elméletéről

Petőfi S. János a következőt írta önmagáról: „... nyelvész... Kutatási területe: szövegelmélet, a multimediális humán kommunikáció elmélete, nyelvfilozófia, poétika.”¹ Kutatói szemlélete fokozatosan alakult ki, s folyamatában határozta meg egymásra épülő feladatait.² Kutatói útját ő maga is megírta.³ Petőfi professzor szemiotikai textológiája, azaz szövegelmélete (TeSWeST, majd VeST-ReST) elsősorban azzal foglalkozik, hogyan szolgálja a modell a multimediális szövegek értelmezését (ekkor a verbális kód is szerepet játszik), illetve a multimediális kommunikátumok interpretációját (ezekben nincs szerepe a verbális médiumnak).

A szöveget mint komplex jelet a TextStruktur–WeltStruktur (szövegstruktúra–világstruktúra), majd Vehikulumstruktúra–Relátumstruktúra modellben Petőfi összetett jelölőrendszer és összetett jelöltrendszer együtteseként elemezte. Megközelítésében az augustinusi (Szt. Ágostontól idézett) kettősség: „Quattuorquippesunt: nomen et res, cognitionominis et cognitiorerum.”⁴ Ezt emelte ki az Akadémiai Kiadónál megjelentetett monográfiájának mottója is.

A szöveg szemiotikai fogalma az elmélet egyik kulcsfogalma: benne a verbális képződmény fizikai teste és a hozzárendelt világdarab együttesen képezi a szöveget. A jelölő fizikai testének textuálisát, szövegségét a formai összefüggőség, a konnexitás és a nyelvi-jelentéstani összefüggőség, a kohézió biztosítja; a világdarabok, a tényállás-konfigurációk összefüggősége, a konstringencia a szövegvilágban megjelent világdarabok összefüggőségét eredményezi, ez a koherencia. (Az utóbbi évtizedekben számos elemzés más tartalmakat is rendelt a fenti terminusokhoz.)

Petőfi a verbális szövegek kutatójaként hozta létre nagy hatású elméletét. Alapvető igénye volt ugyanis az elem-

Petőfi S. János portréja, ismeretlen fotós felvétele

zések kiterjesztése a szövegnyelvészet határain túl: mindazon releváns tényezők interpretációját szükségesnek tartotta, amelyek egy adott, elemzendő szövegre éppúgy jellemzők, mint a hasonló szövegekre, a szövegtípusra, szövegfajtára, végeredményben minden lehetséges szövegre. PhD-értekezésétől kezdve mindig világosan elkülönítette a nyelvészeti kompetenciákat a(z) aktuális szöveg elemzéséhez szükséges) nem nyelvi/nyelvészeti kompetenciáktól. Alapvetésként hangsúlyozta: a szemiotikai textológia, itthoni szemiotikai szövegtan kifejezésében (és az 1990 és 2012 között megjelentetett *Szemiotikai Szö-*

- ¹ *Ki kicsoda 2000. Magyar és nemzetközi életrajzi lexikon I–II.* Szerk. HERMANN Péter, Bp., Greger-Biográf, 1999, II., 1280.
- ² PhD-értekezés, Umeåi Egyetem, Svédország, 1971; PETŐFI S. János: *A szemiotikai textológia elnevezésű szövegtani diszciplínamegokoltásáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásáról.* Bp., MTA, 2014. (Az előadás 2008. május 7-én hangzott el.)
- ³ PETŐFI S. János: *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet – Szemiotikai textológia) / Towards a Semiotic Theory*

of the Human Communication (Text Linguistics – Semiotic Textology). Szeged, JGYF, 1991; Uő: *Utam a szemiotikai szövegtanhoz című sorozat a Szemiotikai Szövegtan kötetében (1990–2006)*

- ⁴ „Mert négy elem van: a név és a dolog, a név ismerete és a dolog ismerete.” *A tanítóról*, 9, 27., ford. PETŐFI S. János. Lásd PETŐFI S. János: *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegelméletbe.* Bp., Akadémiai, 2004, 5.

vegtan húszt kötetében) a szövegtan terminus nem illeszkedik a hangtan–szótan–mondattan sorba. S ehhez kapcsolódóan arra alapozott: a szövegben nem a nyelvészeti tényezők fejtenek ki irányító, szövegszervező szerepet. Petőfi a szöveg értelmezésének igényét és céljait állította figyelme középpontjába, erről tanúskodik szerzői kiadásban publikált kötetének címe:⁵ *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé*; és tudományos műhelyeinek sora.⁶ Kiemelendő a bieleföldi időszak két sorozata, a magyarországi műhelyek két sorozata és a maceratai összefoglaló.⁷

A szövegben használatos jelek heterogén természetűek lehetnek. Petőfi szemiotikai médiumnak nevez minden jelrendszert (nyelvet a szó legáltalánosabb értelmében, mint gesztusnyelv, táncnyelv stb.). A humán kommunikáció kutatása, a nyelvészeti eszközökkel nem (vagy csupán részlegesen) elemezhető összetevők természetük szerint vezettek el Petőfi szemléletében a multimediális szöveg elméleti keretének kidolgozásához. Ebben a multimediális szöveg „több jelrendszerrel működő”, „többféle jel együtteseit tartalmazó” szöveg; beleértve a vizuális és akusztikus befogadást az írott/nyomatott és egyúttal hangzó alkotások esetében. Gondolhatunk Kányádi Sándor nevezetes mondatára: „A vers az, amit mondani kell.”⁸ Elvileg föltételezhető az egyenrangú jeltípusok szövege is, de a legtöbb alkotás (a szó legtágabb értelmében) valamelyik jelrendszert előnyben részesíti a másikkal, a többivel szemben. Ennek a hierarchikus architektúrájának a jellemzője a dominancia, így lehet multimediális, dominánsan verbális szöveg a konkrét költészet egy-egy darabja; multimediális, dominánsan zenei a népdal; multimediális, dominánsan grafikai a plakát stb. (Részletebben alább, a multimediális szövegekről szóló részben.)

Petőfi professzornak olyan szövegelméleti alapra volt szüksége, amely különböző természetű szövegek elemzését tette lehetővé. Terminusaiban arra ügyelt, hogy ez a szövegeértelmező szemlélet ne álljon a nyelvészet hatása alatt: kanonikus nyelvének kidolgozását tehát függetlenítenie kellett a nyelvtudományi tartalmakkal terhelt terminusoktól (például struktúra és egyebek). Ennek a célnak megfelelően alkalmazza a jelkomplexus, majd a komplex jel fogalmát (szimbóluma a görög Σ), az architektonika (felépítés), konstituens (jelentős alkotóelem), alkotó kommunikátor (K_A – tulajdonképpen beszélő,

közlő, Jakobsonnál adó), befogadó kommunikátor (K_B – hallgató, olvasó – Jakobson modelljében vevő), szubmikroszint, mikroszint, mezoszint, makroszint (az értelmezés legalsó, alsó, középső, felső szintje), elsőfokú és másodfokú interpretáció (betű szerinti, literális és átvitt értelmű, szimbolikus értelmezés). Úgy vélte, a latin nyelvi alapú kategóriák azt is elősegíthetik, hogy a nemzetközi tudományosság könnyebben fogadja el őket.

A szöveg jelölő-jelölt viszonyában a jelölőt a vehikulum (a jelölő fizikai teste), ennek imágója (mentális képe) és ezeknek a formai fölépítése alkotja. A jelölt oldalt a sensus (a nyelvi-szemantikai szerveződés) és a relátum (a jelölt világdarab) meg imágója (mentális képe) alkotja. Az első három együtt a jelölő, a szignifikáns; a második három a jelölt, a szignifikátum.⁹ A jelölőnek fizikailag érzékelhetőnek/észlelhetőnek kell lennie: a befogadó szempontjából vizuálisan és/vagy akusztikailag befogadhatónak. Egyértelműen mentális természetű a komplex jel működése: az értelmező azonosítja/értékeli a nyelvészemantikai elemeket és viszonyait; értelmezésében a közölt/képi/tapasztalati jelentéseket együtt alkalmazza, és így vizsgálja a számára a szövegben adott világdarabokat mentális képükkel együtt.

A sensusnak (értelemnek) két arca van Petőfi felfogásában: a nyelvspecifikus és a világdarab-specifikus. A modellben a nyelvi-szemantikai fölépítés sensusa megkülönbözteti a fogalmi verbális értelmet, a dictumot, a fogalmi nonverbális (azaz képi) értelmet, az aperceptumot és a nem fogalmi (azaz tapasztalati) értelmet, az evocatumot. A fogalmi verbális értelem összetevői: a nyelvi elemek egymáshoz való viszonyaiban adott értelem, a kikövetkeztetett értelem és a sorrendi értelem. Példával élve, a fogalmi verbális értelem lehet a „Jön a vonat” frázis; az aperceptum, a képi értelem lehet az irodalomban a képvers sajátja; a tapasztalati értelem pedig a palántázás utáni derékfájás: aki nem tapasztalta, csak sejtései lehetnek róla. A jön és a vonat elemek viszonyjelentése: cselekvő–cselekvés; a kikövetkeztetett jelentés lehet: „vigyázni kell a vágány mellett”; a sorrendi jelentés pedig más-más lehet a következő két változatban: „A szomszédom a barátom lett. / A barátom a szomszédom lett.”

Fontos szerepük lehet a művészi szövegben (különösen a versszövegben) az ismétléssémáknak, beleértve a nyelvi és nem nyelvi elemek, például ritmikai elemek,

⁵ Lásd a 4. jegyzetet.

⁶ *Research in Text Theory*. Hg. PETŐFI, S. János, Berlin, de Gruyter Verlag, 25. vols.; *Papierzeur Textlinguistik / Papers in Textlinguistics*. Eds. PETŐFI, S. János, RIESER, Hannes, Hamburg, Buske, 70 vols.; *Szemiotikai Szövegtan 1–20*. Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre, Szeged, JGYF, 1990–2012. (Az 5. kötettől VASS László szerkesztővel is.); *Officina Textologica 1–18*. Szerk. PETŐFI S. János, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 1997–2013

⁷ ROSSI, Pier Giuseppe – PASCUCCI, Giuliana – CALDARELLI, Aldo: *Da un ateneo all' altro. Verso la costruzione di unateoria semiotica del testo*. DVD. Macerata, Eumedizione, 2007

⁸ KÁNYÁDI Sándor: *Vannak vidékek*. Bp., Szépirodalmi, 1993, 5.

⁹ PETŐFI S.: *i. m.* (2004), 30.

egységek, szerkezetek ismétlődését; ezekkel itt részlete- sen nem foglalkozom. Rendhagyó példa a sor/mondat kezdő kötőszóké Pilinszky János *Harmadnapon* című szövegében: „És fölzúgnak... És megérik... És szél támad. És fölzeng a világ. // Mert megölhették... És megszünhett...” „Et resurrexit...”

A világdarab-specifikus fölépítésben fontos a reális/fiktív jelleg; hogy a világdarab milyen részekre tagolódik, s ezeknek milyen a viszonyuk egymáshoz; s hogy az objektumok/tényállások közlésformái hogyan rendeződnek el a vehikulumban, a jelölőben. A fogalmi verbális sensus és a fogalmi nonverbális sensus itt megfelel a nyelvspecifikus (az adott jelrendszerre sajátos) értelem fentebbi tagolódásának. Különösen figyelnie kell az elemzőnek a (szub)világalkotó modális kifejezések (propozíciók attitűdök) jelölte részvilágokra: tapasztalati, elképzelt, érzékelt, feltételezett stb. részletekre – és a szöveg egész világához való viszonyukra. Ezeknek az elemeknek és részleteknek a relációs értelme a „szövegvilág”, s megvan a sorrendi értelmük is.

A relátum, azaz a vehikulumban utalt világdarab az elemző eljárásában keletkezik: az interpretátor konstruálja/rekonstruálja a világdarab mentális képét, így az adott szöveget koherensnek tekinti. Ezzel a mentális képpel analóg az elemző számára a valóságos vagy elképzelt világdarab, a relátum összefüggősége: ha a relátum-ímagó számára összefüggő, koherens, akkor elfogadhatónak tartja a szöveget.

Petőfi az egész modellben következetesen alkalmazza a rendszerszerű és a kontextuális megközelítést: a szisztemikus és a kontextuális formális fölépítést, a szisztemikus és a kontextuális szemantikai fölépítést. Így ugyanazon tényező két arcát jelöli a relátum ímagója (ReIm =

mentális kép), mint a kontextuális sensus (Sc); vagy a vehikulum ímagója (VeIm) és a kontextuális formai fölépítés (Fc).¹⁰

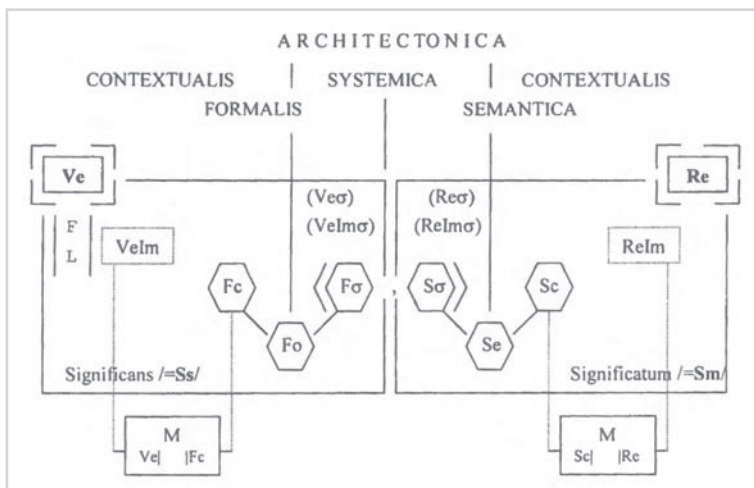
Petőfi megkülönbözteti a szöveg értelmi, referenciális és kommunikatív jelentését. Az értelmi jelentés az úgynevezett szótári jelentéseken kívül konvencionális ismereteket (tudáskereteket, forgatókönyveket) és feltevéseket, kikövetkeztethető információkat is felhasznál. A referenciális jelentés a fizikai jelölőben utalt személyek, dolgok, állítások koreferenciális (dologi) hálójának értelmezésén alapszik, ehhez a szöveghez kapcsolódnak az állítások predikátumai, ezek viszonyai. Ezekből az azonosított személyi, dologi viszonyokból és állításokból az elemző számára elfogadható horizontális (felszíni, szekvenciális) kompozíciót elemez, és ennek alapján vertikális, azaz fontossági, hierarchiába rendezett architektúrát értelmez. A kommunikatív jelentésen a nyelvi kommunikátum informativitasát értjük: a verbális közlésegségek és sorozatuk (sorrendjük, ismétléseik fölépítése stb.) eredményeképpen.

Az értelmező interpretáció leírása nagy jelentőséget tulajdonít az interpretációs bázisoknak: tipológiai bázis, az interpretáció centrális bázisa, a lokális bázisok. Mindezek a tudás vagy hiedelem, a feltevések és az elvárások egységében foghatók föl: az elemző tud vagy hisz valamit a szóban forgó dolgról, személyről, eseményről; ezek alapján feltételezéseket alkot, és valamilyen irányban (akár megfogalmazatlanul) mentális várakozásokat alakít ki magában. Ezekhez kapcsolódhatnak a pszichofizikai diszpozíció tényezői: az értelmezés a szöveg befogadásának helyzetétől, a befogadó vagy közönség pihent vs. fáradt állapotától, felkészültségétől vs. készületlenségétől, a szituáció kellemes vs. kellemetlen sajátosságaitól egyaránt függhet. Ezért hathat ránk ugyanaz a szöveg erőteljesebben vagy fölszínesebben, újszerűen vagy túlságosan megszokott módon stb.

A tipológiai bázis a szövegtípusokra és a kommunikációs helyzetek típusaira vonatkozó tudást és feltételezéseket tartalmazza; az értelmezés centrális bázisa a tudás és a feltevések összes típusát vezérli (ezekből válogat a tipológiai bázis alapján az elemző); a lokális bázisok pedig biztosítják a megjelölt két-két összetevő közötti átmenetet. Az M (modell) összetevő a szignifikáns és a szignifikátum indexeivel (Ss és Sm) kiválaszthatja az elemző számára fontos alkotóelemeket, vagy a teljes értelmezés után figyelmen kívül hagyhatja a kevésbé relevánsakat.¹¹

Az értelmező törekedhet az alkotóra/alkotásra nézve releváns információkra (ismeretekre és hiedelmekre egyaránt), megpróbálhatja rekonstruálni az adott jelölő

A szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevői

¹⁰ Uo., 91.

¹¹ Uo., 106.

oldalra jellemző ismereteket és hiedelmeket (ugyanazon szerző és más szerzők alkotásaiból is). Ez az interpretáció nevezhető professzionista megközelítésnek. A privát értelmezés elvégezhető preparatív gyakorlatok előzetes végrehajtásával; ezekkel foglalkoznak a kreatív-produktív és a kaleidoszkópgyakorlatok.¹²

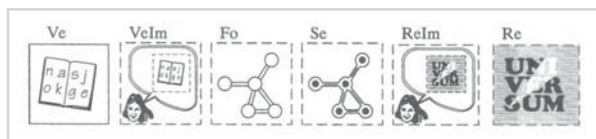
A kis herceg mint multimediális szöveg

Az elméletekkel szemben támasztott követelmények egyike az, hogy a szerző legyen képes eredményeinek minél világosabb szemléltetésére (prezentálására). Ez a szemléltetés annál sikeresebb, minél pontosabban képviseli az elmélet lényegét; annál könnyebben fogadtatja el magát, minél közérthetőbb; annál hitelesebb, minél hatékonyabban tud érvelni a saját maga által választott megközelítés gyakorlatban is igazolható előnyei mellett.

A kézenfekvő példa Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című szövege: 1996-ban, Szegeden olyan, összetett tematikájú konferencia foglalkozott vele, amelynek elemei voltak a különböző tudományterületek és sokoldalú továbbgondolások:¹³ filozófia, pszichológia, kommunikációelmélet, retorika, fordításelmélet, megzenésítés, musical, grafikai ábrázolás, szövegillusztrációk, tűzzománc, színházi előadás, bábszínházi feldolgozás, tankeönyvi felhasználás, stilisztika, szöveglogika, tarot-kártya jóslatai stb.

Az értelmező interpretációt előkészítő (preparatív) gyakorlatok

Az értelmező interpretációt előkészítő (preparatív) gyakorlatok az egyéni (privát) értelmezések létrehozására szolgálnak, ezek érdeklődést keltenek a résztvevőkben a szövegek iránt, s egyben a gyakorlat vezetőjét indirekt módon informálják a résztvevők tudásának, feltételezéseinek, hiedelmeinek és elvárásainak másként meg nem ismerhető működéséről. Petőfi a mottóban jelzett augustinusi jelfelfogás mellett¹⁴ szemléltetésül kiemelte azokat a piktogramokat, amelyek korábban a Benkes Zsuzsával közösen jegyzett, didaktikai célú kötetekben és tanulmányokban váltak ismertté.

A Petőfi-táblázat¹⁵ szemléletesen érzékelteti: a létrehozó, kiválasztó és variáló típusú gyakorlatok egy-egy összetevőt állíthatnak a középpontba, s egyidejűleg több összetevőt is érinthetnek. Az intertextualitás, azaz a szövegrokonság összetevői a tipizálás szempontjából relevánsak.

Ve	VeIm	Fo	Se	ReIm	Re
A szöveg mint komplex jel összetevői	Kreatív-produktív (manipulált szövegfelépítést ALAKÍTÓ) gyakorlatok Műveletek ismeretlen eredeti szöveg átalakított/átrendezett/hiányossá tett stb. változatával		Kaleidoszkóp (eredeti szövegfelépítést ÁTALAKÍTÓ) gyakorlatok Műveletek ismert szöveg eredeti felépítésének átalakításával/átrendezésével/kiegészítésével stb.		
Annak vizsgálata érdekében, hogy a jelzett műveletek elvégzésének eredményeként az adott szöveghez rendelhető architektónikákban (elsősorban jelentésben) mi változik.					
		LÉTREHOZÓ (⇒)	KIVÁLASZTÓ (±)	VARIÁLÓ (●)	
Ve	VeIm	Egy adott vehikulum lexikai anyaga (szó-, szókapcsolat-, illetve szövegmondatlánc) különféle vizuális megjelenési formá(k)ba való el-, illetve átrendezése a központozás és a szövegösszetevők sorrendjének érintetlenül hagyása mellett.			
Fo	Egy adott vehikulum lexikai anyagának az eredetitől eltérő szövegmondat-tagolása/-tagoltatása a szövegmondatok eredeti sorrendjének megtartása mellett, illetve bizonyos szövegmondatok (vagy valamennyi szövegmondat) összetevőinek különféle sorrendekbe való el-, illetve átrendezése.				
Se	Egy adott vehikulum lexikai anyagában szóalakok kicserélése/kicseréltetése más szóalakokkal, szuffixumok kicserélése/kicseréltetése más szuffixumokkal.				
ReIm	Re	Egy adott vehikulum lexikai anyagában makroegységek sorrendjének felcserélése/felcseréltetése, különösen a harmadfokú makroegységekkel kezdve, illetve kezdő vagy befejező szövegösszetevők helyettesítése/helyettesítettetése más szövegösszetevőkkel.			
Egyidejűleg több összetevőt érintő	Egy adott vehikulum lexikai anyagán több művelet egyidejű elvégzése/elvégeztetése.				
Szövegrokonság alapját képezni tudó összetevőt érintő	Egy adott vehikulum formai felépítése és/vagy lexikai anyaga olyan elemeivel kapcsolatos műveletek elvégzetése, amelyek egyértelműen vagy rejtetten szövegrokonság értelmezésének alapjául szolgál(hat)nak.				

A Petőfi-szemlélet alkalmazásában a) megváltoztatott elemzendő szöveggel dolgozik a résztvevő, vagy b) az eredeti szövegen hajt végre vizsgálatokat. Az a) esetben kreatív-produktív, a b) esetben kaleidoszkópgyakorlatok végezhetők. A kreatív-produktív megközelítésben a megváltoztatott textus alapján a gyakorlat résztvevője megalkotja, létrehozza, kreálja a maga ízlése, tapasztalatai,

A preparatív kreatív gyakorlatok típusai

¹² Uo., 108.

¹³ Lásd a *Szemiotikai Szövegten 10. és 11. kötetének anyagát. (A kis herceg európai kiadásának éve: 1946.)*

¹⁴ PETŐFI S.: i. m. (2004) 5.

¹⁵ Uo., 108.

elképzelései szerinti szöveget. A kaleidoszkópgyakorlatokban a szerző által létrehozott szövegen az elemző hajt végre változtatásokat. Mindkét esetben az a legfontosabb, hogy a résztvevők elemezzék a változtatások következményeit.

Mindkét típusú elemzés kiemelkedő didaktikai előnye abban fogalmazható meg, hogy az elemző a maga szerkesztő, ötletkereső, kreáló, produktív tevékenysége révén részesévé válik az eljárásnak, alkotótársává lesz a szerzőnek: maga is (valamilyen mértékben) alkotói, szerzői műveleteket végez. Ennek köszönhető az adott szöveg-elemző gyakorlatok rendkívüli népszerűsége. Az a vélemény pedig könnyen cáfolható, hogy a művészi szöveget sérti, károsan befolyásolja, ha a fentebb említett szöveggyakorlatokban megváltoztatják az eredeti részleteket, sorrendet stb.¹⁶

Az elemzés gyakorlati megvalósításához a teljesség igénye nélkül említjük egyrészt a Benkes Zsuzsával közösen írt didaktikai feldolgozásokat,¹⁷ másrészt társ-szerzőkkel a szegedi Petőfi-konferenciák köteteit,¹⁸ a *Szemiotikai Szövegtan* tanulmányait,¹⁹ a *Magyar Műhely* tanulmányait,²⁰ az Akadémiai Kiadónál megjelentetett monográfiát,²¹ a Tinta Könyvkiadó analitikus-kreatív és kreatív-produktív gyakorlatait,²² az akadémiai székfoglalóban²³ publikált elemzéseket.

Multimediális szövegek vs. multimediális kommunikátumok

A multimediális szövegek/multimediális kommunikátumok megkülönböztetése²⁴ azon alapszik, hogy van-e szerepe a (legtágabb értelemben vett) szövegben a verbális elemeknek (multimediális szövegek) vagy nincsen (multimediális kommunikátumok). Jelentős megfontolások szerepelnek e körből a *Szemiotikai Szövegtan* 7. kötetében,²⁵ a Benkes Zsuzsával közösen írt didaktikai feldolgozásban,²⁶ a Dobi Edit szerkesztette kötetben²⁷ stb.

Feltűnő vonása Petőfi S. Jánosnak (matematikusként) a rendszeres és módszeres gondolkodásmód, amellyel következetesen vesz számba és vizsgál meg minden releváns tényezőt, a szövegalkotó tényezők viszonyait, rendszerét és használatukat. Ha pedig a szövegjelentésben valamilyen releváns szövegszervező tényezőt, minden egyes szempontot érvényesíteni kíván, ez az igénye magától értetődően vezet el a nem nyelvi tényezők figyelembevételéhez: például a zenei nyelv, a grafikai nyelv, a táncnyelv rendszerszerű és használatközpontú megközelítéséhez.

A szöveg összetett természete írja elő a kutató számára, hogy az értelmezendő komponenseket összetett jelenségként, a verbális és nonverbális jelrendszerek kölcsönhatásaként fogja fel: a feldolgozásban pedig így moduláris elemzésre van szükség (az alkotótényezők és szintjeik szerint), vagy pedig a szöveg egészének jelentéséből (holisztikusan, mintegy színházi rendezőként) elemezze az egyes konstituensek (alkotótényezők) mint építőelemek rész-szerepeit.

A multimediális kommunikátumok lehetséges tipologizálását Andrea Garbuglia osztályozására alapozva ismerteti Petőfi.²⁸ Ebben az osztályozásban a statikus/dinamikus médiumok elkülönítése az alap: a statikusak befogadásában nem játszik szerepet az idő, a dinamikusak befogadása időben lejátszódó folyamat (például a zenei médium). A statikusak folyamatokká konvertálандók (ezek partitúrák/nem partitúrák) vagy nem konvertálандók folyamatokká. A dinamikus médiumok szükségképpen dinamikusak (megszóllaltatandók/nem megszóllaltatandók) vagy nem szükségképpen dinamikusak. A diagram központi szereplője az „Int” szimbólum, az interpretátoré: ez lehet egyetlen személy, lehet személyek csoportja, például az egész zenekar, a karmesterrel együtt. Értelemszerűen az ábrán partitúrák és megszóllaltatandók elemeire utal az „Int” szimbólum: a partitúrák megszóllaltathatók, ugyanakkor a partitúra lényegében határozza meg a megszóllaltatást.

¹⁶ Hans Magnus ENZENSBERGER gondolatát vállalja a címében is BENKES Zsuzsa – PETŐFI S. János: *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Verselek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal*. Bp., Tinta, 2006

¹⁷ PETŐFI S. János – BENKES Zsuzsa: *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba*. Bp., Iskolakultúra, 1998; Uók: *A multimediális szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok*. Bp., Iskolakultúra, 2002

¹⁸ PETŐFI S. János – BÁCSI János – BENKES Zsuzsa – VASS László: *Elkallódni megkerülni. Verselek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém, OTTV, 1992; PETŐFI S. János – BÁCSI János – BENKES Zsuzsa – VASS László: *Szövegtan és verselemzés*. Bp., PSZMP, 1993; PETŐFI S. János – BÁCSI János – BÉKÉSI Imre – BENKES Zsuzsa – VASS László: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Bp., Trezor, 1994

¹⁹ *Szemiotikai Szövegtan* (1990, 1992, 1994, 1997, 1998), összefoglalóan: 2008.

²⁰ PETŐFI S. János: *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondat-szemiotikától a szöveg-szemiotikáig. Tanulmányok*. Párizs, Bécs, Budapest, Magyar Műhely, 1994

²¹ Lásd az 1. jegyzetet.

²² BENKES – PETŐFI S.: *i. m.* (2006)

²³ PETŐFI S.: *i. m.* (2014)

²⁴ PETŐFI S.: *i. m.* (2004), 121–125.

²⁵ Ez a „multimediális” kötet, 1994

²⁶ Lásd a 2002-ben kiadott Iskolakultúra-kötetet (*A multimediális szöveg megközelítései*).

²⁷ PETŐFI S. János: *A szemiotikai textológia mint integratív szövegtani-diszciplína megalkotása felé*. Szerk. DOBI Edit, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2013

²⁸ PETŐFI S.: *i. m.* (2004), 122–145.

1. G – H – G – D → B – B – F – D
G-dúr B-dúr
2. A – D – A – F → A – Fisz – D – A
d-moll D-dúr
3. G/D – G – H – D → G/D – G – H – D
G-dúr G-dúr
4. G/D – G – B – D → B/F – Asz – B – D
g-moll Esz-dúr
domináns szeptim
5. G/D – G – H – D → H – H/Fisz – Disz – Fisz
G-dúr H-dúr

Minden egyes lépés a tédd „parancsszót” emeli ki súllyal, az akkord nyugalmának megváltoztatásával is. A negyedik alkalommal, közvetlenül a befejező frázis előtt az Esz-dúr domináns szeptimakkordja emeli ki diszsonanciáját. A zárás fortissimóig növeli, majd piano-pianissimóig csökkenti a hangerőt, és a fermátával is hosszabbítja a fényes dúr akkord kicsengését.

Petőfi S. János pályája elején a debreceni konzervatóriumban dolgozott, s Maceratában a balett néhány típusával foglalkozott. A nyári szegedi kurzuson köszönthettük Jeney Zoltánt,³⁴ ilyen módon a zenei nyelv és alkalmazása is részét képezte tájékozottságának.

C) A tánc multimediális kommunikátumáról

A 2018. februári előadásban a Laban-féle táncnyelv (a tánc kódja) lehetséges leírását említhettem, s szemléltetésül a legrégebbi európai leírás (1588) alapján előadott kardtánc szerepelt.³⁵ Könczei Csilla tanulmánya Rudolf Laban táncírását tekinti legelfogadottabbnak a XX. században,³⁶ a tánc szintaxisának kinagyított vonalrendszer,³⁷ az alap testrész- és ízületjelek³⁸ és az alapirány-jelek ábrájával,³⁹ a tér huszonhét alapirányával.⁴⁰

A szemiotikai textológia művészetelméleti lehetőségeiről

Maga Petőfi S. János így fogalmazta meg a szemiotikai textológia tárgy–cél–módszer követelményrendszerét:

„... intuitíve szövegnek minősíthető (nem szükségképpen csak lexikai verbális elemekből álló) kommunikátumokat tekint kutatása tárgyának...; célja elsősorban elméleti, azaz a kommunikátumok felépítésére és jelentésére vonatkozó ismeretek optimális megismerése és rendszerbe foglalása...; módszerében nemcsak nyelvészeti ismeretekre támaszkodik [...], hanem egyrészt más jelrendszerekre (nem verbális médiumokra), másrészt általában a világra vonatkozó ismeretekre is – de módszere alapelvénnek a maximális mértékű explicitiségre törekvést tartja”⁴¹

A kutatás tárgyát így határozza meg: „... »multimediális szövegek«-nek olyan produktumokat nevezünk, amelyek felépítésében egynél több médium vesz részt, s azok egyike a verbális médium. A kutatás elsődleges tárgyai számomra/számunkra a multimediális szövegek”⁴². Tehát nem multimediális szöveg, hanem multimediális kommunikátum a C) pontban említett kardtánc.

A zenei mediális összetevővel rendelkező multimediális szövegeket „hálás témáknak” tartja: „... a zene éppúgy rendelkezik »inszkripciórendszerrel«, mint a verbális szöveg; másrészt azért, mert a zene »grammatikai« metanyelve analóg a verbális szövegek grammatikai metanyelvével; végül pedig azért, mert a zenei mediális komponenssel rendelkező multimediális szövegekben a két mediális komponens egymással párhuzamosan vesz részt a multimediális szöveg felépítésében”⁴³

A tánc elemzésével kapcsolatban így summázta véleményét Petőfi S. János: „A tánc szemiotikai textológiai megközelítésénél első lépésnek az énekkel együtt előadott népi tánc elemzését tartom, és pedig két okból. Egyrészt azért, mert ezeknek a multimediális szövegeknek az esetében egymással párhuzamosan futó verbális ének/zene és tánc mediális összetevőkkel van dolgunk, másrészt pedig azért, mert mindhárom mediális komponens rendelkezik inszkripciórendszerrel (lásd az énekelt szöveg alfabetikus lejegyzését, az ének/zene konvencionális partitúráját, valamint a tánc Laban-féle táncírással létrehozott partitúráját)”⁴⁴

Első látásra is megállapítható, hogy a szemiotikai textológia azokban a művészeti ágakban számíthat hatékony

³⁴ Jeney Zoltán 1993 óta volt tagja a MMA-nak, Kossuth-díjas, tanulmányt írt a *Szemiotikai Szöveg*tan 7. kötetébe.

³⁵ Előadói: Les Buffons by Tempo del Vento. Korabeli leírását Thoinot ARBEAU adta: *Chorégraphie*, Langres. (A felvételt Kovács Gábor karnagy kollégám szívésségéből mutathattam be.)

³⁶ KÖNCZEI Csilla: *Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez = Szemiotikai Szöveg*tan 7. Szeged, JGYT, 1994, 51–68.

³⁷ Uo., 54.

³⁸ Uo., 55.

³⁹ Uo., 56.

⁴⁰ Uo., 58.

⁴¹ ANDOR József: *A szöveg*tan diszciplináris alapkérdéseiről és a szemiotikai textológia státusáról. *Elektronikus beszélgetés* PETŐFI S. Jánossal 2001-ben = *Szöveg az egész világ*. Petőfi S. János hetvenedik születésnapjára. Szerk. ANDOR József, BENKES Zsuzsa, BÓKAY Antal, Bp., Tinta, 2002, 567–597.; Uő: *A szöveg*tan diszciplináris alapkérdéseiről és a szemiotikai textológia státusáról. *Elektronikus beszélgetés* PETŐFI S. Jánossal 2001-ben. *Szemiotikai Szöveg*tan 18. (2007), 54–86. Az Andor József (2002) kommentált szövege, a lapszámok a 2007-es kiadásból, 2007, 64.

⁴² ANDOR: *i. m.* (2007), 75–76.

⁴³ Uo., 76.

⁴⁴ Uo., 78.

alkalmazásra, amelyeknek kiemelkedő sajátása az időbeli rákövetkezés szcenárióelvű (forgatókönyv típusú) befogadása. Ekkor a vizsgálatot végző személy egymás után ismeri meg a szöveg elemeit (szokásos módon a címmel kezdve, és a befejező írásjellel végezve). Jelentősnek mondható témánk szempontjából a művészeti alkotásoknak az a sajátossága: milyen a viszonya az előadáshoz, a hangoztatáshoz.

Mi befolyásolhatja a Petőfi-megközelítés hatékonyságát a művészeti alkotások elemzésében, az ezekből adódó lehetséges általánosítások megfogalmazásában? Ha a kutató követi Petőfi S. János modelljének kontextuális/szisztemikus/kontextuális elrendezés tagolását az értelmezés leírásában, és ehhez társítja a szemléletben hangsúlyozott szakmai kompetenciát; ha a megfelelő flexibilitást alkalmazza, és az előadónak meghagyja az improvizáció lehetséges mértékét...

A fentebb idézett interjúban így összegez Petőfi: „... a szemiotikai textológia elméleti kerete olyanná formálható, hogy abban a legkülönfélébb multimediális szövegek szemiotikai megközelítése végrehajtható legyen”.⁴⁵ Petőfi akadémiai székfoglalója ennek a megállapításnak szemléletes példája.

Jubileum és búcsú

2011-ben külföldi és a magyar kutatók tisztelegtek Petőfi S. János kutatói életpályája előtt.⁴⁶ Lásd például Hölker és Marelló kötetének anyagát, Kertész András folyóiratának külön fejezetét, a Dobi Edit szerkesztette jubileumi szövegeket, Luciano Vitacolonna válogatását stb.

Szinte napra pontosan öt évvel az említett előadás előtt, 2013. február 10-én hunyt el Petőfi S. János. A nekrológok közül Békési Imre, Tolcsvai Nagy Gábor anyagára hivatkozom.⁴⁷ Luigi Lacché rektor (Maceratai Egyetem) többek között ezt írta 2013. február 13-án: „Sokan vannak, akik szerették és szeretik Petőfi tanár urat. Voltak, akik a TeSWeST-ként ismert teória megalkotásában dolgoztak vele együtt. Mások csak személyesen lehettek jelen az óráin. De mindannyian érezték, különösen szerencsések: nemcsak a magas tudományos színvonalat jelentő tartalom miatt, hanem a szokatlan és nagyon intenzív mód miatt is, amellyel a témáit előadta.”⁴⁸

Weöres Sándor írta Osvátról: „Telefonon beszéltem vele. / A hangját majd akkor temetik, / amikor engem.”⁴⁹ Petőfi S. János emlékét azok őrzik meg a leghívebben, akik az általa elkezdett úton haladnak – tovább, vele is.

⁴⁵ Uo., 79. A holista és a moduláris megközelítés különbségeiről lásd KERTÉSZ András: *Textológia és tudományelmélet = Szemiotikai Szövegtan* S. Szeged, JGYT, 1992, 139–144.

⁴⁶ *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen. Festschrift von János Sándor Petőfi zur achtzigsten Geburtstag.* Hg. HÖLKER, Klaus, MARELLO, Carla, Münster, Berlin, London, LIT Verlag, 2011; *Sprachtheorie und germanistische Linguistik. Supplement 1.* Hg. KERTÉSZ András, Münster, Nodus Publikationen, 2011; *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Petőfi Sándor János 80. születésnapjára.* Szerk. DOBI Edit, Debrecen, Debreceni Egye-

temi Kiadó, 2011; PETŐFI János S.: *Per una teoria semiotica integrata del testo. Dalla TeSWeST alla Testologia Semiotica.* Szerk. VITACOLONNA, Luciano, Lanciana, Carabba, 2011

⁴⁷ BÉKÉSI Imre: *Ottontól hazáig. Petőfi Sándor János (1931–2013)* = *Magyar Nyelv*, 2013, 2. sz., 212–224.; TOLCSVAI NAGY Gábor: *Petőfi S. János emlékére* = *Magyar Nyelvőr*, 2013, 2. sz., 230–234.

⁴⁸ Fordította PÁL József.

⁴⁹ WEÖRES Sándor: *Egybegyűjtött írások I–III.* Szerk. STEINERT Ágota, Bp., Argumentum, 2003, I., 85. A szerkesztő 1933-ra datálja a szöveget.